

Dr. Neulinger Ágnes

MESE ÉS VALÓSÁG, AVAGY A GYERMEKMESE SZEREPE A FOGYASZTÓI SZOCIALIZÁCIÓBAN

Dr. Neulinger Ágnes 2004 és 2006 között a British American Tobacco vállalatnál, mint Consumer/Brand Insights Executive, majd 2006 és 2007 között a Ringier Kiadónál, mint Kutató dolgozott. 2008-ban szerezte meg doktori fokozatát a Budapesti Corvinus Egyetemen, ahol alap- és mester-szakos képzésekben oktat elsősorban a marketingkutató és a fogyasztói magatartás témakörébe tartozó tárgyakat. Publikációi rendszeresen jelennek meg hazai és nemzetközi folyóiratokban, valamint hazai és nemzetközi konferenciákon.

Összefoglaló

A fogyasztói szocializáció elsődleges közvetítője a család, ahol a gyermekek egyrészt megfigyelik szüleik fogyasztással összefüggő magatartást, másrészt részt vesznek fogyasztással összefüggő cselekvéseikben és döntéseikben. A családon kívül a fogyasztói szocializációban a barátok és az iskola hatása, valamint a média szerepmódellei is jelentősek. A média és a szűkebb társas környezet metszetében jelennek meg a mesék, amelyek a referenciacsoport közvetítésén keresztül jutnak el a gyermekekhez. A mesék viszonylag ritkán képezik primer elemzések alapját a fogyasztáshoz való viszony megértésében, annak ellenére, hogy a kortárs mese természetességgel alkalmazza a fogyasztással összefüggő koncepciókat. Jelen elemzés feltáró céllal fogalmazza meg kutatás kérdését. A vizsgált kérdés, hogy a mai mese milyen módon járul hozzá a magyar gyermekek fogyasztói szocializációjához, aminek a megválaszolására a népszerű kortárs költő Varró Dániel meseregényének elemzésével ad választ.

Kulcsszavak: *Fogyasztás, szocializáció, fogyasztói társadalom, posztmodern, mese, tartalomelemzés, gyerekek*

1. Bevezetés

A szocializáció az a folyamat, amelynek során a biológiai egyed a társadalom tagjává válik. A folyamat részeként társadalmi-kulturális tartalmak belsővé válnak, miközben az egyén személyisége is formálódik (Somlai, 1997). A szocializáció a család, az iskola, a média és a kortársak révén valósul meg, de a gyermekkori szocializáció esetében a család, majd az iskola hatása tekinthető elsődlegesnek. Fontos annak hangsúlyozása, hogy a szocializáció nem egyenlő a normatív tanulással, hanem többet jelent annál, hiszen magában foglalja „...ismeretek, tudások, nyelvi és nyelven kívüli kódok, képességek, fogások, beállítódások, vélemények megismerését és elsajátítását is” (Somlai, 1989:6). A szocializáció kapcsán általánosságban elmondható, hogy amit felnőttkorunk előtt tanulunk meg, az változatlanul megmarad, illetve amit korábban tanulunk, az fontosabb az életünkben. Csákó (2004:540) szerint a tömegkommunikációban megjelenő gyermekműsorok, illetve a bennük szereplő üzenetek ezeket az előfeltevéseket alkalmazzák, azaz a *Seasam Street* vagy a 80-as évekbeli magyar mesék, mint a *Futrinka utca* vagy a *Mazsola* is ezekre építenek és valószínűsíthető, hogy „az erkölcsi nevelés tartós hatására számítanak”.

A fogyasztás vizsgálata a fogyasztói társadalomba és fogyasztói kultúrába ágyazódik. Ezek a fogalmak az utóbbi évszázad fejlett ipari országaihoz kötődnek és a hangsúlyt a társadalmi csoportok szerveződési elvére helyezik (Hofmeister-Simányi, 2005). A fogyasztói társadalom jellemzője, hogy az egyén identitása a fogyasztáshoz kötődik, ahogy Hetesi (2004:278) megállapítja „a fogyasztás napjaink társadalmában olyan elemi szervező erőként lépett fel, ami az emberek mindennapjainak, életmódjuknak, életstílusuknak alakító tényezője, ami meghatározóvá lett a társadalmi státusz, az identitás létrehozásában, és ami a társadalmi kapcsolatok fenntartásában, alakításában kiemelkedő szerepet játszik.”

A fogyasztói társadalomban/kultúrában a szocializáció a fogyasztói szocializációt is jelenti. Ward (1974) nyomán ezt olyan folyamatként határozhatjuk meg, amelynek során az egyéneket fogyasztóvá válnak azáltal, hogy elsajátítják azokat a fogyasztói képességeket, ismereteket, attitűdöt, amely lehetővé teszi azt, hogy piaci környezetben sikeresen cselekedjenek. Zsótér és Nagy (2012) a fogyasztói szocializáció kapcsán kiemeli, hogy a gyermekek nemcsak a racionálisnak tekintett gazdasági ismereteket sajátítják el, hanem a fogyasztás sokszor irracionálisnak tekintett emocionális elemeit is (Zsótér-Nagy, 2012). Ráadásul azok a gyerekek, akik aktív és intenzív gazdasági tapasztalattal rendelkeznek, más ütemben tanulják meg a fogyasztáshoz kötődő ismereteket, mint kevés hasonló ingerekkel rendelkező társaik (Dotson-Hyatt, 2005, in Zsótér, 2012).

Jelen tanulmány kérdése, hogy a kortárs mese mennyiben része a fogyasztói szocializációnak, azaz közvetít-e gazdasági és fogyasztási ingereket, és ha igen, akkor milyeneket. Ezáltal a mese fogyasztói szocializációjában betöltött szerepének megismerése hozzájárul ahhoz, hogy jobban megértsük a fogyasztóvá válás folyamatát.

2. Az elemzés relevanciája

A tartalomelemzés valamilyen dokumentum, szöveg vagy képi anyag megfigyelését és elemzését jelenti. A tartalomelemzés lehet kvantitatív és kvalitatív. A kvantitatív tartalomelemzés statisztikai adatokat is közöl a kutatás szempontjából releváns fogalmak, témák, állítások, szimbólumok előfordulási és együtt-előfordulási gyakoriságával jellemzésével. A kvalitatív tartalomelemzés felhasználja a nyelvészetet, a szövegeleméletet, a szemiotikát és a szociálpszichológiát annak érdekében, az elemzett szöveg legfontosabb explicit és implicit üzeneteit azonosítsa és értelmezze (Gyulavári és tsai, 2012). A tartalomelemzésnek a fogyasztói társadalom és fogyasztói kultúra megismerésében hagyománya van, ahogy azt Hofmeister és Simányi (2005) fogyasztói társadalomról szóló cikkében megállapítja, a tartalomelemzés (szűkebben a dokumentumelemzés) módszerét használta „Schama (1987) a holland, Hilton (2001) az angol, Horowitz (1985; Horowitz 2004) az amerikai, Dessewffy (2002) pedig a magyar fogyasztói kultúra kutatására”.

A mese – mint olvasott és hallott szöveg – fontos szerepet tölt be a világ megismerésében, hiszen hagyományosan közvetíti annak értékeit és normáit adott közösség társadalmi életéhez kapcsolódóan. Eszerint a mese egyúttal egy olyan dokumentum, amely reflektál arra a korszakra, amiben született. A fogyasztói társadalomban írt mesék beszélnek a fogyasztói társadalomról, így alkalmasak arra, hogy ezeken keresztül a fogyasztói szocializációt jobban megértsük. Ahogy Jenei Teréz (2009:180) megfogalmazza „a mesék gyakran az emberi tapasztalatokat adják vissza, reális konfliktusokat írnak le, privát és társadalmi kapcsolatokról számolnak be. De a fantasztikum és a szociális valóság is összekapcsolódik bennük. A természetfölötti lényeknek vagy a királyi kastélyok lakóinak is olyan szokásaik vannak, és ugyanúgy viselkednek, mint a mesélők és a mesehallgatók.” Emellett – és jelen téma szempontjából relevánsan – Varró Dániel kortárs költő így fogalmazza meg a kortárs mese fontosságát: „a kortárs irodalomban egy csomó minden mai nyelven, mai problémákról szól, tehát egyszerűen közelebb áll a mai gyermekekhez” (Rácz, 2010).

A mesék elemzése elsősorban a néprajz, a neveléstudomány és a szociológia vizsgálatában jelenik meg, így a német neveléstudományban és mesekutatásban a 1960-as években óta foglalkoznak a népmesék többek között szocializációs funkciójával (Jenei, 2009). Hazánkban a népmesék szocializációs szempontú elemzésével foglalkozott bölcsészként Jenei Teréz, a marketing diszciplína esetében pedig Mitev Ariel alkalmazta a meseelemzés prokopp-i alapjait alkoholfogyasztási történetek feldolgozásánál¹.

Jelen elemzés szempontjából releváns Drew Chappell 2008-as tanulmánya, amely a posztmodern gyermekek jellemzőit mutatja be a Harry Potter mesék világának segítségével, illetve összehasonlítja a posztmodern és modern gyermek képét mese szereplők jellemzői alapján. Chappell érvelése szerint a posztmodern gyermekek csakúgy, mint Harry Potter és barátai egy olyan világban élnek, ahol a jó és a rossz nem különül el egyértelműen, és ahol a gyerekek megtalálják a módot arra, hogy kiteljesítsék képességeiket és meghaladják a számukra előírt szerepeket. Érvelése szerint a posztmodern gyermekkel

szemben a modern gyermek élete számos szempontból egyszerűbb. Korábban ugyanis a jó és a rossz egyértelműen elkülönült, illetve a szabályok követése és elfogadása is nagyobb hangsúlyt kapott a nevelésben. Véleménye szerint a modern gyermek jellemzője, hogy jobban ki van szolgáltatva a felnőttek világának és egyúttal a választási lehetőségei is korlátozottabbak. Példaként említi a gyermekmesék és gyermekfilmek világából Twist Olivért, az Óz a csodák csodájának Dorothy-ját, vagy Charlie Bucket-et a Charlie és a Csokoládégyárból, szembe állítva Harry Potter és társainak jellemzőivel. Jelen elemzés a népszerű kortárs költő Varró Dániel verses meseregényének elemzésével értékeli a fogyasztói szocializáció kérdéskörét a mesék világán keresztül.

3. Az elemzés módszertana

3.1. Az elemzés elméleti kerete

A szövegelemzés felhasználja a diskurzuselmélet és gyakorlatát van Dijk és Kintch (2008) megközelítése szerint. Eszerint az elemzés strukturális, ahol a beszélő közlési szándéka mellett a befogadó olvasata is elemzésre kerül. A mese nyilvános beszédet jelent, hiszen Heller és Rényi (1996) kategóriái alapján mások számára hozzáférhetően konstruálódik. A mese, mint írásbeli diskurzus interpretációja során figyelembe kell venni a kontextust, a diskurzus folyamatát (előzmények és következmények), a nyelvhasználat jellemzőit, a jelek és szimbólumok megjelenését, a kommunikációs tradíciókat és társadalmi elvárásokat. Eszerint az elemzés célja az explicit mondanivaló mellett a rejtett üzenetek és jelentéstartalmak azonosítása és értelmezése.

3.2. Az elemzésbe bevont szöveg bemutatása

Az elemzés Varró Dániel kortárs költő és műfordító 2003-ban megjelent „Túl a Maszathegyen” című kötetének szövegelemzésére koncentrál. A szerző és verses meseregényének elemzését indokolja, hogy a története nagyhatású². A kötet 2003-as megjelenését követően a történetből a Budapest Bábszínházban bábmusical, majd kalandlemez született, később a könyv zenés-verses színpadi adaptációját a Pesti Színház előadásában mutatták be nagy sikerrel. A szerző Varró Dánielről elmondható, hogy 1999 óta számos díjjal ismerték el munkáját, 2007-ben megkapta Magyar Köztársaság Arany Érdemkeresztjét. Versei és műfordításai széles körben ismertek, művei érettségi tételként is jelen vannak, az irodalom érettségi kortárs író/költő témakörében.

Jelen elemzés egy nagyobb kutatási projekt része, ezen belül ez a tanulmány csak egy mesére koncentrál. Az egy műre koncentráció alaposabb elemzését teszi lehetővé és a feltáró kutatási megközelítéshez illeszkedik. Ezzel együtt az elemzés azzal, hogy csak egy kortárs szerzőnek egy művét értékeli, korlátozza annak érvényességét. A mesék fogyasztói szocializációban betöltött szerepét a későbbiekben más kortárs meseírók/költők több művére is szükséges kiterjeszteni.

3.3. Az elemzés kivitelezése

A tartalomelemzés az Nvivo9 szoftver felhasználásával készült, a szövegek feldolgozása elsősorban kvalitatív. Az elemzése szisztematikusan – szavak, szókapcsolatok, bekezdések, fejezet szinteknek a figyelembevételével – történt. A számszerűsítés a gyakoriságon alapul az azonosított kategóriáknak megfelelően. Az elsődleges kódolási szabály a fogyasztással összefüggő szavak, mint kódolási egységek (és ehhez kötődően szókapcsolatok, bekezdések, fejezet) azonosítása volt. A fogyasztással összefüggésben termék-kategóriák (ezenbelül technikai eszközök), szolgáltatások, márkák, fogyasztási helyzetek, piaci szereplők és egyéb piaci tényezők (pl. pénz) kerültek rögzítésre. A kategóriák kialakítását és a kódolást egyetlen kutató végezte, azaz a kódolás megbízhatósága a reprodukálhatósággal nem mérhető (ami egyúttal az elemzés korlátja), ugyanakkor a megbízhatóság a pontosság elve alapján (más eredményeknek vagy normáknak megfelelés) értékelésre kerül. Az elemzés érvényességének vizsgálata tartalmi (más eredményeknek, más módon szerzett ismereteknek megfelel) és fogalmi (a mérés alapjául szolgáló elméletnek megfelel) elvek mentén valósul meg (Kassarjian, 1977). Fontos annak hangsúlyozása, hogy jelen elemzés nem nyelvészeti és a meseregény irodalmi jelentőségével sem foglalkozik.

4. Az elemzés eredményei

4.1. A mese, mint diskurzus

A Túl a Maszat-hegyen című mese műfaji meghatározása szerint verses meseregény. A kötet fülszövege szerint³ a könyvet 3 és 99 év között bárkinek érdemes olvasnia, gyermekeknek és felnőtteknek egyaránt. Elsősorban a gyermekeket célozzák a versbetétek, a felnőtt célközönséget pedig a világirodalmi utalások érhetik el, míg a szóhasználat, a nyelvi játék és a humor mindenkinek szól. Ha a történet öndefiníálását tekintjük, akkor az a Harry Potterhez, illetve más gyermekirodalmi művekhez hasonlítja (pl. Vackorhoz, Frakkhoz) és ezzel a gyermekeknek szóló művek közé helyezi magát. Ezzel együtt a meseregény számos ponton nem vagy csak nehezen érthető és követhető lehet a gyermekek számára (ilyen maga a cselekmény menete is), egyes részek érezhetően nem is nekik szólnak, ahogy arra az elemzés több ponton utal majd a későbbiekben. Példának álljon itt a következő részlet: „A legtöbb hősnő így csinál, Így Haidke Byron bácsinál, Vagy így Tatjana is szegényke, Kit józanul és hanyagon elutasított Anyegin.”

A meseregény középpontjában Muhi Andris áll, aki megmenti Badarország és Maszat-hegy lakóit a gonosz Paca Cár uralmától. A mese egyes szerkezeti elemei megfelelnek a klasszikus mesei elemeknek, azaz van kezdeti nehézség, majd a nehézséget követő bonyodalom, végül szerencsés végkifejlet (Nagy, 1978). Igaz a befejezés váratlan és nem a hagyományos „happy end” megoldást nyújtja, hiszen a megmentésre váró királylány szokatlan módon részben önállóan szökik meg, majd a történet végén a királyi palotát elhagyja és inkább Andris barátságát választja.

A Túl a Maszat-hegyen történetében a szereplők és a történések kötődnek a hagyományos mesék világához, de a történetben a felnőtt irodalomból származó intertextusok

is megjelennek. Ezzel a meseregény előképét egyszerre jelenti a mesei hagyomány és a felnőttirodalom kánonja (Zabán, 2005). Utóbbira példa a Puskintól, Dantétól és József Attilától átvett szöveg.

A mese elbeszélője – narrátor – egyúttal a mese szerzője, aki saját nevében szól olvasóihoz. A szerző egyszerre engedi közel az olvasót, helyezi bele saját magát is a történetbe, miközben távolságot is tart. A „kedves kis olvasók”, „kíváncsi kis olvasók”, „olvasóm” megszólítások, illetve a gyerekeknek szóló kiszólások („ez úgy van, gyerekek”, „nektek, ti gyarló gyermekek”) távolságot tartanak mesemondó és olvasó között, míg azok a részek, ahol a szerző beleszövi magát a történetbe és ahol megjelenik a humor (például: „Hé Varró, varrd meg a gatyádat” vagy „és ott volt a Varró Dani”) közel engedik az olvasót a történethez és a mesélőhöz/szerzőhöz.

A mese nyelvezete, szóhasználata klasszikus és modern egyszerre, az előbbit közvetítik többek között a „néne”, „csapot, papot”, „büszke omladékon” megfogalmazások, utóbbit pedig többek között olyan szavak, mint a „skacok”, „kompjuter”, „melegszenya”.

A meseregény egyszerre szellemes és ironikus, ahol az irónia érinti korunk mindennapjai és kultúráját, de magát szerzőt is. Utóbbira példa a kortárs költők ismertségével foglalkozó szakasz, benne a „Hogy hívják? - „Varró Dániel.” Ilyen dévvel gyomul a hapsi?” párbeszéd. Az irónia kapcsán azonban érdemes megjegyezni Györi Hannának (2008) a meseregényhez fűzött gondolatát, aki szerint az irónia „befogadói oldalról dől el, hiszen az irónia értelmezése, mértéke mindig csúszkál”, továbbá megjegyzi azt is, hogy egy gyerek „nem biztos, hogy veszi az iróniát. Sokszor nem, sokszor meg érti a tréfát.”

4.2. Posztmodern mese? Avagy a diskurzus kontextusa

A fogyasztás és a fogyasztói kultúra a posztmodern valóság fontos alkotóeleme, így jelen elemzés elsőként a Túl a Maszat-hegyen meseregény posztmodern vonatkozásait értelmezi. A posztmodernnek a mesében való megjelenése a Mitev-Horváth (2008) szerzőpáros által alkalmazott hiperrealitás, fragmentáció, decentralizált szubjektum, egymásmellettiség és különbözőség kategóriák segítségével kerül bemutatásra.

A hiperrealitás, amely azt jelenti, hogy az egyének a saját valóságukat konstruálják, amely valóságok a képzelet, a leleményesség és a fantázia szüleményeként jelennek meg (Horváth-Mitev, 2012), a mesében annak műfaji sajátossága miatt egyértelműen jelen vannak. A hiperrealitás példája, hogy a mesebeli postás a „módinak” megfelelően felköltözött az internetre és virtuális lett. Ezzel valósága és identitása is megváltozott, ahogy a mesében ez explicit meg is jelenik: „A nevem is más lett, rám a Régi név már nem illett, Nem hívnak már Gálnak, Pálnak, Hanem hívnak Emilnek.” Emellett Varró Dániel műve tele van szimbólumokkal és nézőpont váltásokkal. A valóság egyszerre konstruálódik a szereplők között, a narrátor megjegyzéseiben, a narrátor és szereplők interakcióiban, valamint a versbetétekben. Ennek kapcsán érdemes megállapítani, hogy éppen ez a nem kronológiai és nem lineáris szerkezet, továbbá a többszemponútú értelmezés kérdőjelezi meg, hogy a gyermekközönség mennyire képes ezt követni (főleg a legfiatalabb közönség).

A fragmentáció, azaz a self széttöredezettsége, a szereplők nem egyértelmű identitásában és identitás váltásaiban nyilvánul meg. A megközelítés szerint az egyén nem egy közösséghez tartozik, hanem több közösség aktív részesévé is képes válni, ugyanígy a Maszat-hegyi mesében több szereplő pozíciója sem egyértelmű. Megjelennek titkosügynökök, akik szerepet játszva alakulnak át, így lesz Felöltözött Ödönből Bűdös Pizsamázó, majd ismét Felöltözött Ödön, de ugyanígy alakul át Andris Mozgóbüfässé majd vissza Andrisá, Paca cárt pedig hexameter valóságában ejtik fogva a történet végén.

A decentralizált szubjektum vitatja, hogy az ember kontrollt gyakorol a környezete és a sors felett, az irányzat képviselői „inkább azt hangsúlyozzák, hogy a tárgyak és a konstruált struktúrák uralkodnak az emberek felett” (Foucault, 1973; in Mitev-Horváth, 2008). A tárgyak emberek feletti uralma több ponton is megjelenik a mesében, sokszor azért, hogy egy-egy tárgy vagy elvont fogalom a mese szereplőjeként életre kel és befolyást gyakorol az emberek életére. Ilyen eset, amikor a vödör foglyul ejti Jankát vagy általában az a tény, hogy Emil bácsi a virtuális postás fontos szerepet kap a történetben. De hasonló a helyzet a tévésorozat sürgetése kapcsán is, amely viselkedésmódosítására kényszerít. Az egymásmellettség a paradoxonok létezésre utal, aminek megfelelően nincsenek megszokott kulturális kódok, a szóhasználat és értelmezés állandó frissítésre szorul. Ennek az elvnek a Maszat-hegy meséje tökéletesen megfelel, hiszen a nyelvi játék és irónia állandóan új és új színezetet ad a tartalomnak.

A különbözőség szempontja, így az univerzalizmus csak korlátozásokkal érvényesül, az egyének több kultúra befolyása alatt állnak, több közösség részeként léteznek, amely szerint a különbségek elfogadása érték. Ez a megközelítés részben nagyon igaz erre a mesére, részben egyáltalán nem. Egyrészt a Túl a Maszat-hegyen történetében a dolgok nem fekete-fehérek, az értékek nem egyértelműek, ami a másság elfogadását is támogatja. Így létezik olyan világ, ahol a tisztaság, míg máshol a kosz az érték, illetve jellemző az is, hogy a pozitív nem tisztán pozitív, a negatív nemcsak negatív („egy csúnyácska némbér, ki mindenért morogva zsémbel” választása szembeállítva a „szép, ifjú feleség, ki koronánkon jeles ék, De hideg, mint a kokakóla, És ajka biggyed, gúnyja metsz” képpével). Ugyanakkor a mesére jellemzőek az értékelő, normatív megállapítások, amelyek a megengedő, toleráns megközelítésnek ellentmondanak. Eszerint vannak egyértelműen helyes és nem helyes dolgok, így például létezik jó mese és rossz mese (Pokémon vs. Maszat-hegy). Több ponton kiderül az is, hogy vannak támogatott és el nem fogadott értékek/magatartásformák, a világok közötti átjárás pedig nem könnyű, hiszen a rendkívül erős csoportnormák (pl. Badarországba csak az léphet be, aki kellően badar és kiállja a badarsági tesztet) miatt számos ponton a csoportok közötti mozgás csak akkor lehetséges, ha valaki feladja korábbi elveit, akár időszakosan is.

Összességében a Túl a Maszat-hegyen a fenti szempontok alapján posztmodern mese, amit azonban a normatív állítások korlátoznak. Ezek az értékállítások több esetben vitathatóak (lásd a kóla fogyasztásának helyessége), amely kérdéses, hogy egyszerűen befolyásolja vagy elgondolkodtatja és állásfoglalásra készíti olvasóközönségét, elsősorban a gyermekeket.

4.3. Fogyasztói kultúra a maszat-hegyi mesében

A fogyasztói kultúra értékelése a következő szempontoknak a mesében való megjelenésére tér ki: (1) a pénz szerepe, (2) globalizáció és fogyasztás, (3) a szabadidő és szórakozás, (4) a kommunikáció és technológia jelentősége.

4.3.1. A pénz megjelenése

A pénz és annak megfelelő fogalmak (rongy, rugó, vas, mani, font, dollár, tambala, pezeta, loti, lisente, forint, peták) a második leggyakrabban megjelenő fogalom az összes fogyasztással összefüggő fogalom között. A pénz bemutatása sokszor humoros és ironikus (lásd a fenti fogalmakat), miközben elismeri a pénz jelentőségét.

A pénzhez a következő jelentéstartalmak kötődnek: van/nincs, a zsebet tömi, költés vagy konkrétan termék/szolgáltatás/szórakozás vásárlása, merengés rajta/járatja rajta az ember az esztét, vágódás, beosztás, életszínvonal növelés (pl. komornyik fogadás), játszani vele és eljátszani, könnyelműség, bank, elmulatás, felváltás. Eszerint elmondható, hogy a pénz áthatja az életet, egyszerre funkcionális és elvont, értelmi és érzelmi.

A szövegben a pénz birtoklása pozitív jelentéstartalmú, ahol a jókedv és felszabadultság összefügg az anyagi sikerességgel (nyerni a kártyapartin), de összességében is pozitív értelmű, ha van („akkor bőven volna rongyunk”). Ennek megfelelően vágódik utána az ember, ami lehet, hogy csak „hiú remény”. Ugyanezt a gondolatot erősíti, hogy negatívan jelenik meg a pénz hiánya, így a „vasat/rongyot nem nyer soha”, ugyanígy jelenik meg a szövegben, hogy a pénztelenség lehet akadályozó és csalódást keltő.

A pénz jelentése ezzel együtt ellentmondásos, ami kifejeződik abban, ahogyan a pénzzel megvalósítható dolgok megjelennek. Erről szól az Ábrándozó Devizalevelező dala, „Pénzügyi spekulációk” címmel. Az öt strófából álló versnek már a címe is kettős jelentésű, hiszen a spekuláció egyszerre jelent önző célból eredő nyereszkeskedést és mély gondolatokat ébresztő eszmefuttatást⁴. A tartalma hasonlóan kontrasztos, mert benne a takarékoság és beosztás éppúgy megjelenik, mint a pénzszerzés és könnyelműsködés. De a történet más pontjain is megjelenik annak hangsúlyozása, hogy a pénz lehetővé tesz dolgokat, hiszen pénz kell a háborúhoz (idézve Churchill híres mondatát: „Három dolog kell állítólag A háborúhoz, jelesül: Pénz, pénz és pénz - ezt mondta róla Egy vicces nevű nemes úr”), továbbá pénz kell a mozihoz, legóhoz, lézerkardhoz, kisvasúthoz, azaz a szórakozáshoz is.

4.3.2. Globalizáció és fogyasztás

A másik hangsúlyos téma, amely egyike a fogyasztással összefüggésben megjelenő három leggyakoribb tematikának a globalizációval függ össze. A globalizáció gondolatához a következő szavak és jelentések kerültek besorolásra: elsődlegesen a globális termékek (pl. kóla) és márkák (pl. legó), másodlagosan a tömegkommunikációval és hírközléssel, valamint a szórakozással és szabadidővel összefüggő elemek. Bár a másodlagos témák önállóan kerülnek kifejtésre a 4.3.3 és 4.3.4. alpontokban, összességében a nagyobb egyseget jelentő globalizáció fogalmához kötődnek, rendszeresen ezzel összefüggésben je-

lennek meg a szövegben. A globalizáció fogalmába tartozó elemek a kontextust tekintve elsősorban az étkezéssel (kóla, túró rudi, hamburger, sült krumpli) és általában a mindennapi élet színtereivel (kirándulás, otthon: „volt otthon túró rudi, kóla”) kapcsolódnak össze, több esetben valamilyen problémára megoldást kínálva.

Alább az 1. táblázatba összegyűjtve a főbb termékkategóriák és márkák láthatóak, valamint a történetben megjelenő technológiai termékek és egyéb fogyasztással összefüggő fogalmak:

1. táblázat
A fogyasztói kultúra megjelenése a verses meseregényben

Termék/szolgáltatás	Márkák	Technológia	Egyéb
Túró rudi ⁵	EB, VB	Internet	PéNZ
Kóla, kóla lájt	Batman	E-mail	Áfás számla
Mozi	Pokémon	Laptop	Árjelző cetli
Popcorn	Pilóta keksz	Számítógép/komputer	
Mozgóbüfé	Nutella	Monitor	
Hotdog, melegszenya	Kokakóla	Printer	
Kecsöp	Pez	Parabola antenna	
Gyorskaja	Bikavér		
Tévészés	Legó		
Női lapok, újságolvasás			
Bank			

Forrás: saját szerkesztés

Ezek a termékek és márkák a mindennapok természetes részei, ismeretük és használatuk része az alpműveltségnek, hiszen csak a „buta jószág” (azaz a Nagy Zsiráfmadár) eszi meg a túrórudit csomagolással együtt. A fogyasztói kultúra jelenlétét jelzi, hogy a szólások és mondások is átalakulnak, így lesz valami „hideg, mint a kokakóla”, vagy lepereg róla, mint márkás anorákról a zápor⁶, vagy mardossa a kétség, mint ahogy „mardossa az ember az árjelző, pici cetlit körmével le a bolti ajándékok fenekéről”. Jellemző az is, hogy egyes márkák termékkategóriákat jelölnek, így jelenik meg a nutella és a pilótakeksz, tehát a termékkategóriát teremtő márkák befolyásolják a mese nyelvhasználatát is. A globális termékek fogyasztását normatív értékállítások is támogatják, azaz a történet a popcorn és kóla lájt kapcsán megjegyzi, hogy „mindez helyes, sőt illik is”, de megjelenik az is, hogy „fincsi holmi” a kecsöp és a sültkrumpli (a piszke és a szilva mellett), ezzel a táplálkozás természetes részeként szerepelnek.

A globalizáció tárgykörébe tartozó fogalmak jelentése vegyes, azaz a pozitív és negatív konnotáció egyaránt megjelenik. Pozitív értelemben kerül elő a termék/márka, amikor

megnyugtat és megvéd (lásd a túró rudi, mint kard a Nagy Zsiráfmadár ellen) és amikor népszerű/mindenkinek kell (a takarítók tolonganak a mozgóbüfés árujáért). Ezzel szemben negatív megítélésű az elbutítás (például a számítógépes játékok révén), valamint az, hogy elvonhatja a figyelmet másról, illetve hogy általa magunkhoz lehet édesgetni másokat, továbbá meggyőzéshez alku tárgya is lehet (pl. málnaszörp és pilótakeksz).

A történet része az árúböség, ami a fogyasztói társadalom egyik alapjellemezője. Eszerint a vásárlás több esetben nemcsak valamely termék beszerzését jelenti, hanem annak mennyiségi beszerzését (pl. „nyolcvanöt nyalókat, Vagy kecszet, húsz doboz pilótát? Vagy kétszáz tíz dobozka pezt”). Emellett megjelenik a „gazdagon megrakott asztal, fincsi holmi temérdek”, a funkcionalitás ötvözése a különlegessel („calzonéra ráksaláta”), de a főhős Andris sem nélkülöz, hiszen mindig elő tud kerülni egy jó falat és előfordul, hogy többször is megebédel. Értékek és életmód szintjén jellemző a mese hőseire a hajszoltság és türelmetlenség („Andris nem bírta már üleppel a hosszás kakaóztatást, Berontott hát nagy lendülettel”), amit Varró Dániel az olvasókra is rávetít, hiszen tőlük is ilyen reakcióra számít („De vissza! Mesém túl nyúlós, maszatos. Kis olvasóm, te unsz, te tiszta Ideg vagy már, rám ripakodsz: Jaj, Dani bácsi, vegye észre, Kit érdekel, mi jut eszébe? Nem kell ide a sok szöveg, A sztorit lökje már, öreg.”).

Eszerint érték a gyorsaság és hatékonyság, amit a szöveg aktivitást kifejező szavakkal rendszeresen közvetít:

- A mozgóbüfés, amikor kiszolgál: máris ugrik, lecsap („„Kecsöpöt?” - Kérünk. - Erre máris Ugrott a kisművésű árus, A gyorskajára lecsapott, És nyomta rá a kecsapot.”).
- A kecsöp, amikor lecsöppen a takarítók elkezdene futkosni.
- „Bocs, hogy nem jöttem túl korán.” – mondja Andris, azaz előbb is megmenthette volna Jankát.
- Andris és Janka, hogy megtalálják Pali kalózt „spuriztak máris, mint a pinty”.

Ennek megfelelően negatív jelentéstartalmú, ha várakozni kell, ami egyúttal megoldásra váró feladatot is jelent. Azaz meg kell akadályozni, hogy az idő „lassan csordogáljon”, el kell ütni az időt, pl. játékkal, azaz állandó ingerek kellene, míg a várakozás és türelem nem jelenik meg. Jellemző, hogy ebben a felpörgött életben generációs különbségek alig vannak, mert bár az idősebbek esetében szerepelnek olyan jelzők, hogy lassúak (pl. Bűdös Pizsamázó lassan nyit ajtót), de még neki is vannak sietős dolgai, így sürgős tévéznivalója. Mindennek megfelelően érték az aktív élet és aki passzívan otthon ül az „elköttyavetyéli sok ifjú évet”.

4.3.3. Szabadidő és szórakozás

A szabadidő és szórakozás jellemzően a globalizált világhoz fűződően jelenik meg, termékekhez és fogyasztási szituációkhoz kapcsolódóan. A fogalomhoz kötődik a mozi, szerelem, film, popcorn, zörgő zacskó, újság, játék és számítógép és megjelennek az intenzív érzelmek (izgalom, felkiált, ámulat).

A globalizált világ negatívumai több esetben a szórakozás tartalmához kötődően jelennek meg, ilyen a batman, a pokémon és részben a Harry Potter bírálata, miszerint ezek a szó-

rakoztató tartalmak „belerontanak” a gyerekek lelkébe és ettől elbutulnak. Ezzel szembe pozícionálja saját meséjét a költő, amely bár dorgál, de a gyerekek épülésére szolgál. Ha az egyes szórakozásformákat tekintjük, akkor a mozizás és az ehhez kötődő fogyasztás (popcorn és kóla lájt) pozitív érzelmekkel átszőtt szövegkörnyezetben található. Ezzel áll szemben az újságolvasás, amelyet csak az a szereplő választ, akinek rengeteg ideje van. Eszerint Babaarcú Démon női lapokat olvas, mivel nincs semmi dolga és ráér mindenre, de ugyanígy újságolvasó Püdös Pizsamázó, aki egész nap otthon ül. Ezzel a bemutatással a lapok olvasása kevésbé vonzó színben tűnik fel, mint az internet vagy a mobiltelefon használata. A számítógépes játékkal töltött idő vegyes bemutatást kap, hiszen megjelenik a gondolat, hogy vannak népszerű játékok (Menedzser-foci 2000), amely érdeklődést vált ki a gyerekek körében („A Büdös úrnak megvan? Azta!”). Másrészt negatív a bemutatása, amikor időpocsékolásként jelenítődik meg („S míg odázza el épp a jövőt a jelen, Pasziánszozik egyet a kompjuteren.”). Itt érdemes megjegyezni, hogy a számítógépes játék önmagában generáció-semleges, a játék fajtája utal a szereplő korára. Az idősebb szereplő passziánszozik, a fiatal a Menedzser-foci játéktól hatódik meg. A televízióhoz kötődően az általános jelentéstartalmú műsor és a specifikusabb jelentéstartalmú sorozat fogalmak jelennek meg. A tévé megítélése kettős, bár a negatív jelentések meghatározóbbak a pozitívakhoz képest. A tévézés kapcsán elsődlegesen az jelenik meg, hogy időpocsékoló („Elkótyavetyéli sok ifjúi évet, És nézi a, nézi a tévét.”), valamint a tévé bömböl, csak bámulja az ember, továbbá nyomást gyakorol az egyénre (sürgős tévéznivaló, sorozatnézés). Pozitívumként jelenik meg, hogy naprakésszé tesz és megmutatja a világot.

4.3.4. A kommunikáció és technológia jelentősége

Érdemes külön foglalkozni a kommunikáció és technológia kérdésével, amely átszővi a mesét. Megjelenítését tekintve része az otthonnak (pl. Szósz néne otthonának leírása) és az utazásnak, azaz egyszerre helyhez kötött és helytől független. A szövegben kiemelt szerepet kap két elem: az internet (illetve az email és a számítógép), valamint a mobiltelefon/telefon. A technológia eszközök több esetben ráutaló szavakkal kerülnek kifejezésre, úgymint kutyü, szerkezet, izé, ami azt sugallja, hogy a nevet sem kell tudni ahhoz, hogy valaki ezeket az eszközöket használni tudja.

Az internet, benne az e-mail használata a következő kontextusokban szerepel: üzenetküldés (a postához képest), hírt kapni másoktól, kapcsolattartás és kapcsolatba lépés, valamint megjelenik az eszközfüggés gondolata, azaz kell hozzá valamilyen szerkezet. Az online világ használata általános tudásként jelenik meg – ami a gyermek célközönségnek természetes is – hiszen mindegyik szereplő tud e-mailt írni, azaz a netet bárki képes használni, bárkitől jöhet üzenet („hogy ki ez a sok fura lény, akikkel emilezek én?”). A virtuális világhoz kötődő pozitív jelentések, hogy kényelmes (nem kell kimozdulni, úgy lehet megoldani dolgokat), illetve gyors. Ironikus utalások jelennek meg a nagy mennyiségben továbbított információra (tíz levél, tizenkettő üzenet, virtuális humbug), valamint negatív a kéretlen üzenet és az, ha nem megy el a levél, továbbá hogy feltörhető és vírus

közvetíthet. Ezzel a virtuális világot a mainstream ismeretek szintjén tematizálja a költő. A számítógép egyrészt eszköze az internetezésnek, azaz a kapcsolatok keresését és fenntartását teszi lehetővé, de megjelenik hozzá kötődően a szórakozás és a játék is. A számítógép változatos szóhasználattal jelenítődik meg, így szerkezet, kütyü, számítógép, gép, kompjuter és laptop. A számítógép jellemzője a biztonsági rendszer, jelszó, monitor, visszajelzés (hőbörög, ha rossz a jelszó), hogy be kell lépni, de véges számú próbálkozás van, hogy pittyeg, van kukája és létezik delete/törlés. A számítógép fontosságának elismerését királyi szájba adja a költő, aki megjegyzi, hogy „a számítógép jó dolog”. Ezzel együtt negatív gondolatokat is köt hozzá, úgymint a számítógépes játékok időpazarlása, hogy bedöglik, és ha elromlik az nagy veszteséget okoz, továbbá okozhat kudarcélményt (hiszen felsül, ha nem tudja a jelszót).

A történetben a telefon elsődlegesen mobiltelefon, kiválóan lekövetve a hazai realitást, a vezetés telefon penetrációjának csökkenését. A mobiltelefon bármely szituációban megjelenhet, így kártyázás/játék közben, buszon, otthon, iskolában, templomban, boltban, főzés közben/étkezésre várva, világ végén, bajban, ha információ kell. A mobiltelefon kapcsán megemlítésre kerül a mérete, hogy telefonszámokat tárol, kölcsönadható, beszélni lehet rajta, fel kell tölteni, továbbá a térerő és a gombok. Utóbbi szerepeltetése megfelel a 2003-as állapotnak, bár azóta az okostelefonok elterjedésével kevésbé aktuális. A mobiltelefon használatához meghatározóan kötődik annak hangja és a használat mozdulatai, azaz pityegteti/pittyegünk, nyomkodta/nyomkorász, beszél. A történetben egyértelműen az a pozitív, ha van és negatív, ha nincs. („Persze jellemző miránk, hogy nincs telefonunk. És pont e helyre...” és „Van neki telefonja? ... Ő kell nekem.”) További pozitív jellemzője, hogy segít, ha baj van és kölcsönadható („a Lajhár kölcsönadta A telcsijét, tők rendi volt”).

5. Következtetések

Varró Dániel *Túl a Maszat-hegyen* című verses meseregénye a kortárs mese tökéletes képviselője. Olyan mese, amely értékeket és normákat közvetít, és teszi ezt a fogyasztói társadalom/ fogyasztói kultúra valóságában. A mese amennyire klasszikus, annyira mai: mindezt a mesében megjelenő tárgyak, szereplők, szituációk és a nyelvi megoldások is kifejezik. A mai világ értékrendjét mutatják a szereplők fogyasztásukkal (pl. hamburger, sültkrumpli, kóla, túró rudi), választásaikkal (pl. kapcsolatok fenntartása vagy megszakítása) és elvárásaikkal (pl. lendület, gyorsaság) egyaránt. A hagyományos és mai világ találkozását illusztrálja a 2. táblázat.

2. táblázat

Példák klasszikus mese-elemekre és a társadalmi valóságra Varró Dániel: Túl a Maszat-hegyen című meseversében

Klasszikus mese/monda elemek	Társadalmi valóság
„Eridj, fiam, vívjál te bajt”	„Felköltöztem az internetre”
„Setét a lelke, mint az éj”	„Van otthon túró rudi, kóla”
„Ha kiállod a badarsági tesztet, csupáncsak akkor engedlek át”	„Rágcsálni sós popcornokat, szürcsölni óriás kóla lájtot”
„Király leszel, ha hazajössz”	„Bámuljátok csupán a tévén a batmant meg a pokémont”
„Jaj, hősrünk nem volt se élő, se holt most!”	„Hotdogot és melegszenyát”
„Édes gazdám, elviszlek én!”	„Kecsöpöt?”
„Vándoroltam hat este, hat nap”	„Volt inge meg öltönye (L-est vett)”
„Királylány, tetszik tudni, így hát elég gyakran kiszabadítják”	„Nutellát ő kenyérré kenve majszol”
„A hamut mamunak mondta”	„Gyorsfutárok, tanárnők, topmodellek”
„Úgy százhetvenhárom éve, midőn virult e messzi táj”	„Kétszázötz dobozka pezt?”
„Hegy-völgy mögöttük elmaradt”	„Rossz a laptopom”

Forrás: saját szerkesztés

A mesében megjelennek a csoportnormák, amely részben mutatja a csoportidentitás fontosságát, de jól reflektál a fogyasztói társadalomban a fogyasztást befolyásoló referencia-csoportokra is. Eszerint nem mindegy, hogy az óvodában ki kivel játszik, van kiközösítés (neve alapján csúfolják a többiek Maszat Johannát és Varró Dánielt), a Maszat-hegyi koszosági elvárásaihoz alkalmazkodni kell („minta-maszat-hegyi-polgár”), továbbá az egyénnek olyan dolgok kellene, amely másnak is van („Amilyet a hugi hord”) vagy amit más tanácsol.

A maszat-hegyi mesében világok ütköznek össze, amit explicit módon mutat a koszosak és tiszták értékeinek és magatartásának az eltérése. Ezzel együtt a jó és a rossz nem csoportszinten, hanem csoporton belül formálódik, így mindkét világ tagjai lehetnek pozitívak és negatívak egyaránt. Elfogadás és kizárás együtt van jelen végig a történetben, a szerző állást foglal többek között a fogyasztással összefüggő kérdésekben, amikor egyes termékkategóriákat és márkákat megemlít, és pozitív vagy negatív kontextusba helyez. Összegezve megállapítható, hogy bár egyetlen mesének a befolyását nem kell túlértékelni, de alábecsülni sem érdemes. Jelen tanulmány egy olyan irodalmi alkotást elemzett, amely a gyermekek és felnőttek körében népszerű olvasmány, zene és színpadi előadás. Az elemzés érvényességét és megbízhatóságát erősíti, hogy eredményei számos ponton

kapcsolódnak a kötet és a színdarab kritikusai által felvetett gondolatokhoz és megjegyzésekhez. Annak ellenére, hogy a mese hatása kiegészül és módosul más szocializációs ágensek révén, az elemzése hozzájárul ahhoz, hogy jobban megértsük a fogyasztóvá válás, a fogyasztói szocializáció folyamatát.

HIVATKOZÁSOK

- ¹ Mitev Ariel Zoltán 2006-ban, Jenei Teréz 2009-ben védte meg a mese elemzés módszertanának alkalmazásával írt disszertációját.
- ² Rózsa Péter által készített interjúbán (2010) 37 000 eladott példány szerepel (<http://www.mtv.hu/modernkepmesek/cikk.php?id=56990>), a kalandlemez platinalemez lett (azaz legalább 10 000 példányban kelt el).
- ³ A fülszöveg szerzője Parti Nagy Lajos.
- ⁴ Lásd az Idegen Szavak Gyűjteményét, <http://idegen-szavak.hu/spekulacio>
- ⁵ A globalizált világ termékei közé került a túró rudi, azzal együtt, hogy nem import, hanem export termék Magyarország nézőpontjából.
- ⁶ Szövegűen: „Ám ahogyan leperreg márkás anorákról a zápor, Vagy mint szófogadatlán lánygyermekről az intés”

FELHASZNÁLT IRODALOM

- CHAPPELL, D. (2008): *Sneaking out after Dark: Resistance, Agency, and the Postmodern Child in JK Rowling's Harry Potter Series*. Children's Literature in Education, 39 (4), 281-293.o.
- CSÁKÓ, M. (2004): *Ifjúság és politika, A politikai szocializáció kutatásáról*. Educatio, 4, 535-550.o.
- van DIJK, T. A. – KINTSCH, W. (2008): *A stratégiai beszédfeldolgozás modellje felé*, In: Síklaki István (szerk.): Szóbeli befolyásolás I., Nyelv, gondolkodás, kultúra, Typotex Kiadó, 2008, Budapest
- GYŐRI, H – NAGY, B (2008): *Cuki vagy ciki? A Pagony vitája Varró Dániel verses meseregényéről*, <http://www.litera.hu/hirek/ciki-vagy-cuki>, letöltés ideje 2013. május 10.
- GYULAVÁRI, T. – MITEV, A. – NEULINGER, Á. – NEUMANN-BÓDI, E. – SIMON, J. – SZÜCS, K. (2012): *A marketingkutatás alapjai*, AULA Kiadó, Budapest
- HELLER, M. – RÉNYI Á. (1996): *A nyilvános kommunikáció szociológiai modellje*, Jelkép, 4, 3-21.o.
- HETESI, E. (2004): *A fogyasztás szociológiája*, in: Czagány, L. és Garai, L. (szerk.): A szociális identitás, az információ és a piac. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei, JATEPress, Szeged, 267-281.o.

- HOFMEISTER, Á. – SIMÁNYI, L. (2005): *A fogyasztói társadalom kutatásának lehetőségei Magyarországon*. Marketingoktatók Konferenciája. 2005. augusztus 25-26, Győr
- JENEI, T. (2009): *Cigány mesék szerepe a szociális tanulásban*, Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Pécs
- KASSARJIAN, H. H. (1977): *Content Analysis in Consumer Research*, Journal of Consumer Research, Vol. 4, No. 1, pp. 8-18, <http://www.jstor.org/stable/2488631>
- MITEV, A. Z. – HORVÁTH, D. (2008): *A posztmodern marketing rózsaszirmai*. Vezetéstudomány, 9, 4-18.o.
- MITEV, A. Z. (2006): *A társadalmi marketing elméleti és empirikus kérdései*. Egyetemisták alkoholfogyasztási történeteinek narratív elemzése. Doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástani Doktori Iskola, Budapest
- NAGY, O. (1978): *A táltos törvénye*. Népmese és esztétikum. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- RÁCZ, T. (2010): *Desszert a szívnek, Varró Dániel arról, hogy milyen érettségi tételnek lenni*. Interjú. <http://multikult.transindex.ro/?cikk=13135>, letöltés ideje 2013. május 10.
- SOMLAI, P. (1989): *Kölcsönhatások az elsődleges szocializáció intézményei között. (Elméleti és kutatómódszertani megfontolások)*. In: Somlai Péter (szerk.): *Kiilleszkedési zavarok. Esettanulmányok az elsődleges szocializáció intézményeinek kölcsönhatásairól*. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet, 3-19.o.
- SOMLAI, P. (1997): *Szocializáció. A kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Budapest, Corvina
- WARD, S. (1974): *Consumer Socialization*. Journal of Consumer Research, 1 (2), 1-16.o.
- ZABÁN, M. (2005): *Varró Dániel: Túl a Maszat-hegyen*, Korunk, Március, <http://kotunk.org/?q=node/7825>, letöltés ideje 2013. május 10.
- ZSÓTÉR, B. - NAGY, P. (2012): *Mindennapi érzelmeink és pénzügyeink*. Mindennapi érzelmeink és pénzügyeink. A pénzzel kapcsolatos attitűdök és materiális irányultság szerepe a pénzügyi kultúra fejlesztésében, Pénzügyi Szemle, 2012/3., 310-321.o.
- ZSÓTÉR, B. (2012): *Alma a fájától... A fiatalok pénzügyi szocializációját befolyásoló intergenerációs hatások a családban*, Doktori Értekezés Tervezet, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest

